

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקרא ושבט זכור, תשס"ח
מספר 747

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"אתם קרויין אדם ואין נכרים קרויין אדם" – האומנם?

ספר ויקרא, העוסק רובו ככולו בעבודת הקרבנות, פותח בהוראה כללית על נושאו העיקרי של הספר: "דַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קָרְבָן לַה' מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבְּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרְבוּ אֶת קָרְבָּנְכֶם" (א:ב).

בקריאה ראשונה נראה שהוראה זו עוסקת בזהותם של המקריבים ובסוגי הקרבנות הראויים להקרבה, אולם הגדרת זהותו של המקריב כ"אדם", לעומת המונח המקובל "איש"¹, עוררה את תשומת לבם של חז"ל², והם עמדו על משמעותו ועל השלכותיו. ההנחיה הפותחת בפנייה לכלל "בני-ישראל" והמשכה בפנייה ליחיד – "אדם כי יקריב", אף היא קיבלה משמעות מרחיקת לכת ולא נתפרשה על ידם ככלל ופרט. חז"ל דנים כאן בשאלת זהותו ומהותו של היחיד המקריב; האם זהות זו נגזרת מן הפנייה ל"בני-ישראל" או מהגדרה כוללנית של המין האנושי המתבטאת במילה "אדם"?

השאלה העקרונית הנדונה כאן היא על מעמדו הפרטיקולרי של עם-ישראל ותפקידו הדתי המיוחד בין העמים. ספרות חז"ל מציגה שתי עמדות: האחת רואה בעם-ישראל עם נבחר שלו זכויות מיוחדות שירש בזכות אבותיו, וזכויות אלה קיבלו משנה-תוקף במעמד הר סיני. על פי תפיסה זו עבודת ה' שמורה רק לעם-ישראל, ואין מקום בעבודה זו לעמים אחרים, כפי שנאמר: "חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום" (תה' קמז: יט-כ). עמדה אחרת תולה את מעמדו הרם של עם-ישראל לא בייחוסו בלבד, אלא גם בהתנהגותו ובהגשמת יעדיו הדתיים. אם העמדה הראשונה אינה מותירה כל תפקיד דתי לעמים האחרים, הרי העמדה השנייה קובעת קריטריונים רוחניים לעבודת ה', ולפיכך גם פותחת את שעריה של עבודה זו לכל אדם שיקבל עליו את התנאים המכשירים לכך. המחלוקת בסוגיה זו מוצגת בכמה מקורות בספרות חז"ל, בעיקר בסוגיות העוסקות בדיני טומאה וטהרה שמייחדים את ישראל משאר האומות.³ את העמדה הראשונה מייצג רשב"י בדבריו על המושג "אדם" בתורה: "קבריהן של נכרים אין מטמאין, שנא': ואתן צאני צאן מרעייתי אדם אתם, אתם קרויין אדם, ואין נכרים קרויין אדם."⁴

אבל ר' מאיר מציג עמדה אחרת, ולפיה אין שערי תורה ומצוותיה חסומים בפני הגויים:

היה רבי מאיר אומר: מניין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול – שנאמר: אשר יעשה

¹ כמו: "איש כי יפלא נדר ויק' כז:ב); "איש כי ידר נדר לה'" (במ' ל:ג).

² ויקרא רבה (וילנא) פרשה ב: "למה לא נאמר איש כמ"ש להלן 'דבר אל כל עדת בני ישראל איש כי יקריב'... למה נאמר 'אדם'? להביא את הגר, 'מכם' - פרט לגוי שהוא מביא עולה". ראו גם מאמרו של גב"ע צרפתי: "עיונים בסמנטיקה של לשון חז"ל ובדרשותיהם", לשוננו, כט-ל (תשכ"ה-תשכ"ו) עמ' 36-39.

³ ר' חיים בן עטר עומד בפירושו "אור החיים" לתורה על ייחודם של ישראל באמצעות חוקי הטומאה והטהרה: "זאת חקת התורה צריך לדעת למה כנה למצוה זו שם כללות התורה? שהיה לו לומר זאת חקה וגו' או זאת חקת הטמאה... והנה ההבדל שבו הורמו עם בני ישראל משאר הגויים הוא באמצעות קבלת התורה שזולת זה הנה ככל הגויים בית ישראל" (במ' יט:ב).

⁴ בבא מציעא קיד ע"ב. וכן ראו: כריתות ו ע"ב; יבמות סא ע"א.

אתם האדם וחי בהם, כהנים לויים וישראלים לא נאמר, אלא "האדם". הא למדת: שאפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול!⁵

על-פי עמדה זו לימוד התורה וקיום מצוותיה הם קריטריון-על ומבחן מעשי לצמצום הפער הראשוני בין מעמדם הדתי של הגויים ובין מעמדו הדתי של עם-ישראל. את דברי הנביא שרק ישראל נקראים 'אדם', ועליהם מבסס רשב"י את עמדתו, מסייג ר' מאיר לדיני טומאה וטהרה התקפים אך רק על העם שקיבל את התורה במעמד הר סיני והוגדר בדינים אלה "אדם". בדיון באיסור השימוש בשמן משחת הקודש שמקורו בספר שמות – "עַל בָּשֶׂר אָדָם לֹא יִסָּף... וְאֶשֶׁר יִתֵּן מִמֶּנּוּ עַל זֶר וְנִכְרַת מֵעַמּוֹ" (ל:לב-לג), קובע ר' מאיר עמדה שנראית דומה לזו של רשב"י, ולפיה ההגדרה "אדם" אינה חלה על הגויים, לכן אדם שסך גוי בשמן המשחה פטור, שהרי האיסור קובע "בשר אדם" – יצאו אלו שאינם מוגדרים "אדם". כך מתרצים בעלי התוספות את עמדת ר' מאיר ואף מנסים ליישבה עם זו של רשב"י:

ומשמע דטעמא משום דכתיב על בשר אדם ואין עובד כוכבים קרוי אדם ומיהו מצי למימר דטעמא דרבי מאיר דפטור הוי מטעם דכל שהוא בסך הרי הוא בלא ייסך וכל שאין בסך אין בלא ייסך.⁶

התוספות מטעימים את עמדתו של ר' מאיר שדיני הטומאה והטהרה חלים רק על העם שקיבל עליו את התורה ומוגדר בלשונה "אדם", ואילו העמים שאינם נכללים במושג המשפטי "אדם" – לא חל עליהם איסור השימוש בשמן המשחה ואינם מטמאים במיתתם.⁷ אולם הגדרת עם-ישראל "אדם" רק לעניין טומאה וטהרה אינה פוגמת בהחלתו של המושג "אדם" על הגויים, ואין ההגדרה המשפטית פוגמת במעמדם של העמים כבניו של אדם הראשון, יציר כפיו של הבורא. שלא כעמדת ר' מאיר לעניין טומאה וטהרה, שהיא כדעת רשב"י, הרי לימוד תורה, שאינו כלול בדיני טומאה וטהרה, פתוח לכול; גוי שלומד תורה ומקבל עליו את חוקיה יכול להתעלות עד לדרגת כוהן גדול.⁸ ר' מאיר רואה אפוא בלימוד התורה וקבלת חוקיה קריטריון מכריע לשינוי במעמדו של הגוי. עמדה דומה ואף מרחיקת לכת מזו מצאנו בדברי חז"ל במקום אחר:

'אדם' – לרבות את הגרים, 'מכם' – להוציא את המשומדים ומה ראית לומר כן, אמור 'אדם' לרבות המשומדים, 'מכם' להוציא את הגרים, אחר שריבה הכתוב מיצט, תלמוד לומר 'בני ישראל' מה בני ישראל מקבלי ברית, אף הגרים מקבלי ברית, יצאו המשומדים שאינם מקבלי ברית.⁹

עמדת חכמים במדרש רואה בקבלת הברית עם ה' קריטריון השתייכות יחיד ומכריע, לכן ישראלי שאינו מקבל עליו את הברית אינו מוגדר עוד "אדם" גם לעניין טומאה וטהרה, ואילו גר שקיבל עליו את הברית נכלל בהגדרה ששמורה הייתה, כאמור, לעם הנבחר. אפשר לסכם ולומר שהמושג "אדם" במקרא משמש לשתי הוראות: האחת – הגדרה רחבה של כלל המין האנושי – בניו של אדם הראשון. האחרת מופיעה בהקשר הספציפי של דיני הטומאה והטהרה ומכוונת לעם ישראל בלבד. אם הראשונה מתארת את המין האנושי לעומת אלוקים או שאר הנבראים, הרי השנייה קובעת את הדרך לחזור לדרגתו של אדם הראשון, שהיא דרך התורה ודיני הטומאה והטהרה המייחדים את העם שקיבל עליו את התורה.

אמנם הפסוק הפותח את ספר ויקרא ואת פרשתנו פונה תחילה לעם ישראל כעם שקיבל עליו את חוקי התורה, אולם הוא פונה גם לכל אדם שמוכן לקבל עליו את חוקי התורה והברית עם ה'. השימוש בהגדרה "אדם" דווקא, שנוקט הכתוב בפתחה לעבודת הקורבנות, מעיד על ייעודה האוניברסלי של עבודת ה' במקדש ותפקידו של עם-ישראל בהשגת יעד זה: המונח 'אדם' האמור כאן מציין במשמעותו הרחבה את כלל האנושות, שאף הם מוזמנים להקריב קרבנות ולהתקרב לעבודת ה'.¹⁰ התקרבות זו מגשימה את ייעודו של המזבח לקרב את כל בני האדם אל ה'. גם על בניו של אדם

⁵ סנהדרין נט ע"א.

⁶ תוספות יבמות סא ע"א.

⁷ בדרך דומה מתרץ רשב"י ביבמות סא ע"א: אתם קרוים אדם – וגבי טומאת אהל כתיב 'אדם כי ימות באהל' (במ' יט:יד). וכן מתרץ הראב"ן במסכת ע"ז סימן שיז ד"ה ועוד שאלני. להלכה נחלקו הפוסקים אם עכו"ם מטמא באוהל או לא, אף שלרוב הדעות לא מטמאים מהסיבות שמנינו, ויש הסבורים שהחמירה התורה עם טומאת המת מישראל, שלא יהיו המתים חביבים עליהם ויבואו ליהנות מהם.

⁸ הכוונה היא לדרגה גבוהה ולא שישמש כוהן גדול, שהרי תפקיד זה נקבע על פי ייחוס משפחתי.

⁹ ספרא ויקרא, דבורא דנדבה פרשתא ב, ד"ה פרשתא ב.

¹⁰ ראו חולין ה ע"א וכן מדרש רבה (וילנא) פרשה כא ד"ה ביום השמיני: "את מוצא בחג, ישראל מקריבין לפניך שבעים פרים על שבעים אומות".

הראשון, שאינם ישראל, מוטל להשיג יעדים רוחניים ולזכך את ה'אדם' שבהם. הקרבת הקרבן מבטאת יחס של קרבה אל ה' באמצעות הקרבת הבהמיות שבאדם וזיכוך נפשו לקראת שלמות מוסרית. והרחיב בעניין זה רש"ר הירש:

כי כבר פתיחת תורת הקרבנות של 'דת משה' נותנת למקדש את ייעודו האוניברסלי. במלה אחת היא מביאה לידי ביטוי את מה שנאמר מפי ישעיהו על בני הנכר: 'וְהִבְיֵאוּתִים אֶל הַר קְדֹשִׁי וְשִׁמְחֵתִים בְּבֵית תְּפִלְתֵי עוֹלְתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרִצּוֹן עַל מִזְבְּחֵי פִי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים' (נו: ז) ... כל הנושא את ייעוד ה'אדם' זכאי להביא קרבן אל המזבח. כנגד זה אין דיו ליהודי, שהוא אדם רק על-פי ייעודו - אך מנוגד ניגוד גמור לייעוד האדם המבואר בתורת ישראל: 'בכם חלקתי ולא באומות', אולם אין בכך כדי למעט כל יהודי שעדיין לא הגיע לשלמות מוסרית שהרי מיד הוא אומר 'מן הבהמה - להביא בני אדם שדומין לבהמה'. הן זה כל עצמו של הקרבן: המקריב מביא את בחינת הבהמה שבו, זו שעודנה טעונה זיקוק והרי הוא מקדש ומזקק את יצריו החושניים על ידי עצם ההקרבה של ה'בהמי' שבאדם.¹¹

אם כן, רעיון הבחירה אינו סטטי, אלא הוא מטיל משימות דתיות על עם-ישראל להשיג דעת ה' ולחתור להגשמת הגדרתו הרחבה של ה'אדם' שנברא בצלם ונבדל מן הבהמה.¹² משימות אלה הן אוניברסליות ונובעות מן ההגדרה האידיאלית של עם ישראל, הקבועה בתורה: "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמ' יט:ו).

עו"ד פינחס חליוה
מכללת אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹¹ רש"ר הירש על הפסוק ויקרא א, ב.

¹² עיינו: רד"ק יח' לד: לא.